

Безпалова Ольга Ігорівна,
*д.ю.н., доцент, начальник кафедри
адміністративної діяльності ОВС Харківського
національного університету внутрішніх справ*

УДК [342.951:351.74](477)

Відомча адміністративна нормотворчість як елемент механізму реалізації правоохоронної функції держави

З'ясовано значення відомчої адміністративної нормотворчості в системі адміністративно-правового забезпечення реалізації правоохоронної функції держави. Розкрито її сутність та ключові ознаки. Визначено специфіку відомчих адміністративних нормативно-правових актів, які уповноважені приймати різні суб'єкти реалізації правоохоронної функції держави, зокрема правоохоронні органи. Запропоновано шляхи підвищення якості відомчої адміністративної нормотворчості в механізмі реалізації правоохоронної функції держави.

Ключові слова: відомча адміністративна нормотворчість, правоохоронна функція держави, суб'єкти реалізації правоохоронної функції держави, механізм, адміністративні нормативно-правові акти.

Выяснено значение ведомственного административного нормотворчества в системе административно-правового обеспечения реализации правоохранительной функции государства. Раскрыта его сущность и ключевые признаки. Определена специфика ведомственных нормативно-правовых актов, которые уполномочены принимать различные субъекты реализации правоохранительной функции государства, у частности правоохранительные органы. Предложены пути повышения качества ведомственного административного правотворчества в механизме реализации правоохранительной функции государства.

Ключевые слова: ведомственное административное нормотворчество, правоохранительная функция государства, субъекты реализации правоохранительной функции государства, механизм, административные нормативно-правовые акты.

Важливою передумовою ефективної реалізації правоохоронної функції держави є розроблення відповідної нормативно-правової бази. Звісно важливого значення набуває вироблення якісного законодавчого забезпечення реалізації правоохоронної функції держави. Проте підкреслимо, що законотворчість не може діяти без відомчого правового регулювання, оскільки в одних лише законодавчих актах неможливо врахувати всі необхідні питання [1, с. 16]. На відміну від законів підзаконні акти: завжди ближчі до безпосередньої соціальної практики; приймаються безпосередньо у сфері

професійної (відомчої), специфічної діяльності; мають більшу оперативність, динамічність, швидкість інформування адресатів, ніж закони [2, с. 129; 3, с. 20].

Таким чином, сучасне адміністративно-правове забезпечення реалізації правоохоронної функції держави неможливо без підзаконних відомчих адміністративних нормативно-правових актів. Зокрема це зумовлено тим, що норми права, нормативні приписи, які містяться в законах України, отримують свій розвиток у підзаконних нормативно-правових актах, які деталізують, конкретизують законодавчі нормативні приписи; наближають їх до конкретних життєвих ситуацій [4, с. 8–9]. Переважна більшість нормативно-правових актів, норми яких спрямовані на забезпечення реалізації правоохоронної функції держави, є результатом відомчої адміністративної нормотворчості, тобто результатом діяльності уповноважених центральних органів виконавчої влади.

Під відомчою адміністративною нормотворчістю у сфері реалізації правоохоронної функції держави слід розуміти діяльність уповноважених на те суб'єктів, які з метою реалізації законів України та нормативно-правових актів вищих органів державної влади в межах своєї компетенції уповноважені приймати відомчі адміністративні нормативно-правові акти, що деталізують механізм реалізації державної політики у правоохоронній сфері.

Результати відомчої адміністративної нормотворчості у сфері реалізації правоохоронної функції держави оформлюють у вигляді відповідних відомчих адміністративних нормативно-правових актів. Відомчі акти мають такі переваги: мобільність, охоплення всіх сфер суспільних відносин, безпосередність спілкування керівника й підлеглого, швидкість інформування адресатів виконання та оперативність організації їх виконання тощо [5, 138].

Проте слід звернути увагу на існування точок зору науковців (наприклад, О. В. Сурилова), які не вважають відомчі акти джерелами права, адже вони не передбачені і не санкціоновані законом [6, с. 217]. Не можна погодитися з такою позицією, оскільки саме завдяки відомчим адміністративним нормативно-правовим актам регулюється значна кількість напрямів діяльності відповідних суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави, вирішуються

різноманітні процедурні питання. Феномен виникнення підзаконних (особливо відомчих нормативних актів) пов'язаний із тим, що законодавче регулювання не може охопити всі відносини в державі, що і обумовлює розширення сфери регулювання суспільних [7, с. 164]. З цього приводу слушно відзначено, що підзаконна сфера – це соціальний феномен, що характеризується певною зрілістю та життєвою силою, який не можна недооцінювати [8, с. 358].

Але, незважаючи на наявні переваги від розроблення та прийняття відомчих адміністративних нормативно-правових актів, необхідно усвідомлювати, що надмірне захоплення їх прийняттям може мати негативні наслідки, зокрема призвести до надмірного нормативного регулювання суспільних відносин, які виникають у ході реалізації правоохоронної функції держави. Також необхідно враховувати, що значна кількість відомчих адміністративних нормативно-правових актів є свідченням недостатньо високої якості прийнятих законів, норми яких повинні регламентувати найбільш значущі питання забезпечення належного функціонування правоохоронної сфери та реалізації правоохоронної функції держави. У зв'язку з цим слушною є позиція С. В. Ткаченка, що відносна легкість прийняття підзаконних актів створює умови для їх неодноразових змін, що призводить у кінцевому підсумку до їх великої кількості, суперечливості, невідповідності нових і чинних нормативних документів, законів та підзаконних актів [9]. Отже, важливого значення набуває упорядкування тієї значної кількості відомчих адміністративних нормативно-правових актів, що сьогодні прийняті та повинні застосовуватися відповідними суб'єктами реалізації правоохоронної функції держави, а також здійснення цілеспрямованого контролю за недопущенням прийняття надмірної кількості таких актів.

Необхідно розмежовувати відомчі адміністративні нормативно-правові акти з іншими юридичними актами, які не встановлюють нових норм права (наприклад, актами тлумачення норм права). Так, нормативно-правовий акт містить норми права загального характеру, а індивідуальний акт (акт застосування норм права) має індивідуальну спрямованість, тобто стосується конкретної особи чи вирішення конкретної юридичної справи [5, 138]. Не всі

відомчі акти є нормативними, значна їх кількість має ненормативний одноразовий характер, оскільки вони є індивідуальними управлінськими актами, в яких містяться конкретні індивідуальні розпорядження (наприклад, про звільнення або призначення на посаду, дисциплінарні стягнення та ін.).

Особливості та призначення відомчих адміністративних нормативно-правових актів зумовлені компетенцією суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави, які уповноважені їх приймати; сферою дії таких актів; їх підзаконним характером; спрямованістю на виконання вимог закону (конкретизацією приписів, що містяться у законі); швидкістю інформування безпосередніх виконавців та оперативністю виконання приписів. Розглянемо специфіку відомчих адміністративних нормативно-правових актів, які уповноважені приймати різні суб'єкти реалізації правоохоронної функції держави, зокрема правоохоронні органи.

Відповідно до Положення про Міністерство внутрішніх справ України даний суб'єкт реалізації правоохоронної функції держави відповідно до покладених на нього завдань в рамках здійснення нормотворчої роботи:

- узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо його вдосконалення та в установленому порядку вносить їх на розгляд Кабінету Міністрів України;
- розробляє проекти законів та інших нормативно-правових актів з питань, що належать до його компетенції;
- погоджує проекти законів, інших актів законодавства, які надходять на погодження від інших міністерств та центральних органів виконавчої влади, готує в межах повноважень, передбачених законом, висновки і пропозиції до проектів законів, інших актів законодавства, які подаються на розгляд Кабінету Міністрів України, та проектів законів, внесених на розгляд Верховної Ради України іншими суб'єктами права законодавчої ініціативи, нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

- готує в межах повноважень, передбачених законом, зауваження і пропозиції до прийнятих Верховною Радою України законів, що надійшли на підпис Президентів України;

- розробляє проекти державних програм з питань забезпечення публічної безпеки і порядку, протидії злочинності, безпеки дорожнього руху, охорони державного кордону, захисту об'єктів і територій на випадок виникнення надзвичайних ситуацій, а також з питань міграції;

- забезпечує міжнародне співробітництво, бере участь у розробленні проектів та укладенні міжнародних договорів України з питань, що належать до його компетенції, забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, виконання укладених міжнародних договорів України [10].

Підтвердженням орієнтації керівництва МВС України на реалізацію правоохоронної функції держави є прийняття низки нормативно-правових актів, які регулюють різноманітні аспекти такої діяльності, зокрема Наказ МВС «Про затвердження планів перевірок додержання ліцензіатами вимог Ліцензійних умов на I квартал 2016 року» від 21.12.2015 №1606, Наказ МВС «Про затвердження інструкції з організації обліку кадрів в системі Міністерства внутрішніх справ України» від 30.12.2005 № 1276, Наказ МВС «Про підготовку та проведення експерименту з удосконалення діяльності органів і підрозділів Внутрішніх справ ГУМВС України у Львівській області у 2014 році» та ін.

В рамках здійснення нормотворчої роботи Національна поліція України, як один із провідних суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави, узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та в установленому порядку подає їх Міністрові внутрішніх справ. Як приклади відомих адміністративних нормативно-правових актів, прийнятих Національною поліцією України як суб'єктом реалізації правоохоронної функції держави, можна навести такі: «Про затвердження Положення про Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею

людьми Національної поліції України» від 02.12.2015 р. № 135, «Про затвердження Положення про Департамент протидії наркозлочинності Національної поліції України» від 17.11.2015 р. № 95, «Про затвердження Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України» від 10.11.2015 р. № 85, «Про затвердження Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України» від 07.11.2015 р. № 81 тощо. Аналіз наведених вище та інших відомчих адміністративних нормативно-правових актів, прийнятих Національною поліцією України, дозволяє дійти висновку, що зазначеними наказами регламентуються як окремі напрями реалізації правоохоронної функції держави, за які відповідає Національна поліція України та підрозділи, що входять до її складу, так і різноманітні внутрішньоорганізаційні питання, які виникають усередині цього суб'єкта реалізації правоохоронної функції держави.

Державна пенітенціарна служба України є одним зі спеціальних суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави— центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра юстиції, і який реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації. Даний правоохоронний орган уповноважений узагальнювати практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та в установленому порядку подає їх Міністрові юстиції; брати участь у розробленні та виконанні державних комплексних програм протидії злочинності [11].

До числа відомчих адміністративних нормативно-правових актів, прийнятих даним суб'єктом реалізації правоохоронної функції держави, можна віднести, зокрема, такі накази: «Про затвердження Інструкції про організацію планування діяльності в Державній кримінально-виконавчій службі України» від 21 грудня 2011 р. № 615, «Про затвердження Інструкції про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних

носіїв, які містять службову інформацію у Державній кримінально-виконавчій службі України» від 17 вересня 2013 р. № 530/ОД-13, «Про розподіл повноважень між керівництвом Державної пенітенціарної служби України» від 15 жовтня 2014 року № 602/ОД-14. У результаті аналізу нормативно-правових актів, прийнятих Державною пенітенціарною службою України, погоджуємося з точкою зору Є. Ю. Бараша, що нормативно-правові акти даного суб'єкта реалізації правоохоронної функції держави «обслуговують» переважну частину законодавчих актів з питань виконання та відбування покарань, разом з тим дані акти забезпечують власне нормативне регулювання питань правопорядку, забезпечення прав, свобод і обов'язків громадян, організації діяльності органів та установ виконання покарань [7, с. 162].

Зважаючи на сучасний етап реформування усієї системи виконання покарань в Україні важливого значення набуває прийняття нових відомчих нормативно-правових актів та внесення змін у вже існуючі, норми яких регулюють питання діяльності Державної пенітенціарної служби України та порядок виконання покарань. Норми зазначених актів повинні бути спрямовані на запровадження комплексу організаційних, методичних та інформаційних заходів, спрямованих на запровадження сучасної моделі управління Державною пенітенціарною службою України, забезпечення її кваліфікованим персоналом, гуманізацію умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту, модернізацію виробничої сфери підприємств установ виконання покарань [12].

Відповідно до законодавства Державна фінансова інспекція України, як спеціальний суб'єкт реалізації правоохоронної функції держави, є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю. Державна фінансова інспекція України у межах своїх повноважень, на основі і на виконання Конституції та законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, наказів Міністерства фінансів України, інших актів законодавства України, а

також доручень Президента України видає накази організаційно-розпорядчого характеру, які підписуються Головою інспекції [13].

У Законі України «Про прокуратуру» чітко не визначено право органів прокуратури розробляти та приймати в рамках наданої їм компетенції на виконання поставлених перед ними завдань відомчі нормативно-правові акти. Це зумовлено тим, що органи прокуратури не входять до системи центральних органів виконавчої влади. Проте з метою належного виконання поставлених перед ними завдань Генеральний прокурор України має право приймати нормативні документи, положення яких визначають порядок діяльності органів прокуратури у сфері реалізації правоохоронної функції держави. До числа таких документів належать, зокрема, такі: «Про організацію роботи і управління в органах прокуратури України» від 26 грудня 2011 р. № 1гн, «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян» від 12 квітня 2013 р. № 7гн, «Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції» від 16 грудня 2013 р. № 1/1гн, «Про затвердження Положення про Консультативну раду при Генеральній прокуратурі України» від 3 квітня 2014 р. № 41, «Про організацію роботи з кадрами в органах прокуратури України» від 15 вересня 2014 р. № 2гн та ін.

Аналіз відомчих адміністративних нормативно-правових актів, прийнятих різними суб'єктами реалізації правоохоронної функції держави, свідчить, що вони відрізняються між собою своєю юридичною силою. Погоджуємося з Є. Ю. Барашем у тому, що, змінюючи територіальні межі дії акта та коло виконавців, суб'єкт нормотворення визначає варіанти правового впливу і на об'єкти управління, у зв'язку з чим відомчі нормативно-правові акти, які приймаються відповідними суб'єктами, підрозділяються на загальнообов'язкові, спеціальні та локальні [7, с. 162–163]. Так, загальнообов'язкові нормативно-правові акти розповсюджують дію норм на всі органи та підрозділи конкретного суб'єкта реалізації правоохоронної функції держави; спеціальні – на конкретні органи та

підрозділи; локальні – мають регулятивне значення всередині конкретного органу або підрозділу суб'єкта реалізації правоохоронної функції держави, визначають специфіку службової діяльності, приймаються керівником у межах наданих йому повноважень.

Завдяки відомчим адміністративним нормативно-правовим актам, які приймаються уповноваженими на те суб'єктами реалізації правоохоронної функції держави, забезпечується безперебійний процес функціонування органів та підрозділів, що входять до їх структури, забезпечується застосування оптимальних форм та методів управлінської діяльності всередині зазначених суб'єктів, раціональне використання відповідних сил та засобів. Відомчі адміністративні нормативно-правові акти охоплюють широке коло суспільних відносин, які виникають у ході реалізації правоохоронної функції держави відповідними суб'єктами, визначають єдність та узгодженість дій органів та підрозділів, особливості взаємодії та основні етапи діяльності.

Проведений аналіз відомчих адміністративних нормативно-правових актів, які приймаються суб'єктами реалізації правоохоронної функції держави, надає можливість визначити основні ознаки відомчої адміністративної нормотворчості. У результаті аналізу точки зору О. Л. Дзюбенко щодо основних ознак відомчої нормотворчості, що характеризують її як багатогранну категорію [14], можна виокремити основні ознаки відомчої адміністративної правотворчості у сфері реалізації правоохоронної функції держави:

- спрямована на реалізацію законів України та підзаконних нормативно-правових актів вищих органів державної влади (Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та Президента України), норми яких визначають основні засади державної політики у правоохоронній сфері, ключові напрямки реалізації правоохоронної функції держави відповідними суб'єктами;
- регулює суспільні відносини, що виникають під час формування та реалізації державної політики у правоохоронній сфері на загальнодержавному рівні;

- являє собою процес, що складається із сукупності виконуваних у певній послідовності стадій;
- результатом нормотворчої діяльності уповноважених на те суб'єктів є відомчі нормативно-правові акти, розроблені та прийняті відповідно до визначеної на законодавчому рівні юридичної процедури. Недотримання встановленої юридичної процедури тягне за собою негативні правові наслідки та може призвести до виникнення певного дисбалансу в правовій системі;
- здійснюється шляхом розроблення нових нормативно-правових актів, внесення змін та доповнень до чинних нормативно-правових актів або шляхом їх скасування;
- є ефективною за умови дотримання певних принципів (законності, обґрунтованості, галузевої спрямованості, професіоналізму, планування та прогнозування, науковості, використання передового досвіду).

Відомчі адміністративні нормативно-правові акти є однією з важливих складових системи адміністративно-правового забезпечення реалізації правоохоронної функції держави. Проте необхідно обов'язково враховувати, що неможна допускати превалювання відомчих нормативно-правових актів, норми яких регулюють окремі аспекти реалізації правоохоронної функції держави, над законодавчими актами, тобто недопустимо надмірно переоцінювати роль відомчої адміністративної нормотворчості в системі адміністративно-правового забезпечення реалізації правоохоронної функції держави.

Досягнути належного рівня функціонування правоохоронної сфери можливо в результаті вдосконалення механізму реалізації правоохоронної функції держави шляхом підвищення ефективності кожної його складової. Таким чином, саме від якості відомчих нормативно-правових актів безпосередньо залежить ефективність адміністративно-правового механізму реалізації правоохоронної функції держави. Отже, розглянемо основні чинники, які заважають створенню цілісного відомчого нормативно-правового забезпечення реалізації правоохоронної функції держави. На думку Н. І.

Беседіної, до основних факторів, які здійснюють негативний вплив на якість відомчої адміністративної правотворчості, в тому числі і суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави, належать такі: а) систематичні виходи законодавця за межі сфери правового регулювання, що призводять до появи актів, які не мають правового змісту; б) невідповідність чинного законодавства міжнародним зобов'язанням держави; в) нечітке розмежування компетенції між органами державної влади; г) недотримання ієрархії нормативно-правових актів; д) наявність пробілів у праві; е) наявність дублюючих норм; є) ігнорування правил техніки нормотворчості тощо [15, с. 104–105].

Як вважає Н. Р. Нижник, основним недоліком відомчої нормотворчості є те, що при виданні таких актів інколи порушується обов'язкова вимога їх відповідності законам, може виникнути небажане «розбухання» чи дублювання нормативного матеріалу [16, с. 87]. До інших недоліків підзаконних актів С. М. Жевакін відносить можливість закріплення у них вузьких, односторонніх управлінських рішень, спрямованість на захист суто відомчих інтересів, інколи недоведення змісту до відома фізичних та юридичних осіб, яких вони стосуються, низький рівень довіри громадян щодо вірогідності всебічного і повного врахування їх прав у даній формі правового регулювання [17, с. 90].

У зв'язку з наведеним важливого значення набуває систематизація відомчих нормативно-правових актів, перевірка їх на відповідність Конституції та законам України, створення дієвої системи моніторингу зазначених актів. Це дозволить своєчасно виявити та усунути існуючі прогалини, суперечності та колізії в нормативно-правових актах. Також важливого значення набуває запровадження єдиної термінології, що застосовується у нормотворчому процесі.

Підсумовуючи викладене вище підкреслимо, що сьогодні в Україні важливого значення набуває впорядкування відомчої адміністративної нормотворчості; чітке визначення кола суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави, що мають право брати участь у відомчому нормотворчому процесі; визначення меж їх повноважень щодо прийняття відомчих нормативно-правових актів. Також особлива увага з боку усіх суб'єктів реалізації

правоохоронної функції держави має приділятися забезпеченню належного рівня співвідношення законодавчих актів з відомчими нормативно-правовими актами, що дозволить усунути негативні тенденції, які призводять до суперечливості національного адміністративного законодавства у правоохоронній сфері.

Література

1. Ващук Ю. О. Становлення відомчої правотворчої політики в Україні / Ващук Ю. О. // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Вип. 3, т. 1. – С. 13–17.
2. Забігайло В. В. Ієрархія нормативних правових актів як гарантія забезпечення верховенства права / В. В. Забігайло // Український часопис міжнародного права. – 2002. – № 2. – С. 129–134.
3. Рибалкін А. О. Нормотворчість органів внутрішніх справ (аспекти загальної теорії) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Рибалкін Андрій Олександрович. – Запоріжжя, 2005. – 164 с.
4. Журавльов Д. В. Система трудового законодавства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Журавльов Дмитро Володимирович. – Харків, 2005. – 20 с.
5. Шестопалова Л. Особливості нормотворчості в органах внутрішніх справ / Людмила Шестопалова, Марина Мельничук // Вісник Академії управління МВС. – 2009. – № 2. – С. 134–142.
6. Сурилов А. В. Теория государства и права : учеб. пособие / А. В. Сурилов. – Киев ; Одесса : Выща шк., 1989. – 439 с.
7. Бараш Є. Ю. Управління Державною кримінально-виконавчою службою України: адміністративно-правове дослідження : монографія / Є. Ю. Бараш. – Харків : НікаНова, 2012. – 456 с.
8. Синюков В. Н. Российская правовая система: введение в общую теорию / В. Н. Синюков. – Саратов : Полиграфист, 1994. – 496 с.
9. Ткаченко С. В. Миф о правовом нигилизме // Правовые реформы в России: проблемы рецепции Западного права [Електронний ресурс] / С. В. Ткаченко. – Самара, 2007. – Режим доступу: <http://www.allpravo.ru/library/doc108p0/instrum6743/item6765.html>.
10. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : постанова Кабінету Міністрів України від 26.10.2015 № 878/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248608057>.

11. Про затвердження Положення про Державну пенітенціарну службу України : постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 225/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/225-2014-%D0%BF>.

12. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : указ Президента України від 08.11.2012 № 631/2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 87. – Ст. 3531.

13. Про Положення про Державну фінансову інспекцію України : постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 № 310/2014 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 64. – Ст. 1764.

14. Дзюбенко О. Л. Теоретичний аспект відомчої нормотворчості / Дзюбенко О. Л. // Право і суспільство. – 2009. – № 4. – С. 12–16.

15. Беседіна Н. І. Нормотворча функція держави як складова правової політики / Н. І. Беседіна // Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (5 груд. 2012 р., м. Київ) / Нац. ін-т стратег. дослідж. ; [за ред. О. М. Рудневої]. – Київ, 2013. – С. 104–106.

16. Нижник Н. Р. Государственно-управленческие отношения в демократическом обществе / Н. Р. Нижник. – Киев : Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого, 1995. – 207 с.

17. Жевакин С. Н. Ведомственные нормативные акты Российской Федерации: краткий аналитический обзор / С. Н. Жевакин // Государство и право. – 1996. – № 11. – С. 90–101.